

2.

Duurzaamheid – stand van zaken

Dit hoofdstuk beschrijft in welke mate Nederland zich duurzaam ontwikkelt. We maken daarbij onderscheid in de drie aspecten die centraal staan in de Brundtland-definitie van duurzame ontwikkeling:

- 1. een voldoende kwaliteit van leven, die;**
- 2. niet ten koste gaat van de mogelijkheden van toekomstige generaties om te voorzien in hun behoeften; en**
- 3. ook de kwaliteit van leven in andere landen (met name ontwikkelingslanden) per saldo niet nadelig beïnvloedt.**

Dit hoofdstuk beperkt zich tot een beschrijving van de ontwikkelingen op hoofdlijnen. In hoofdstuk 3 worden de ontwikkelingen per beleidsthema meer in detail besproken.

Paragraaf 2.1 schetst de belangrijkste bevindingen: op welke onderdelen beweegt Nederland zich voortvarend richting meer duurzaamheid en op welke onderdelen wordt Nederland steeds minder duurzaam of is duurzaamheid nog ver verwijderd. Vervolgens wordt in aparte paragrafen ingegaan op de afzonderlijke dimensies van duurzaamheid, te weten de kwaliteit van leven in het 'hier en nu', 'later' en 'elders'.

In paragraaf 2.2 wordt de ontwikkeling van de kwaliteit van leven vanaf het jaar 2000 tot heden gepresenteerd. Hierbij passeert een aantal indicatoren de revue dat iets zegt over de verschillende aspecten van onze kwaliteit van leven, zoals onderwijs en gezondheid. Zowel objectieve ontwikkelingen als de perceptie van burgers op de kwaliteit van leven komen aan bod.

In paragraaf 2.3 is er aandacht voor de vraag of de huidige welvaart in Nederland niet een te grote wissel trekt op de welvaartsmogelijkheden van toekomstige generaties. De vraag wordt beantwoord door na te gaan hoe de hoeveelheid kapitaal per hoofd van de bevolking zich sinds het begin van deze eeuw heeft ontwikkeld. Hierbij gaat het zowel om natuurlijk als om menselijk, sociaal en economisch kapitaal. Het streven naar duurzaamheid betekent in deze context dat we niet (teveel) moeten interen op deze hulpbronnen, zodat ook toekomstige generaties in hun behoefte naar welvaart kunnen voorzien. Efficiëntieverbeteringen en het beschikbaar komen van substituten als gevolg van technologische ontwikkelingen zijn in grote mate bepalend voor de vraag of er inderdaad teveel wordt ingeteerd. Ook het op peil houden of het vergroten van kennis draagt bij aan een duurzame ontwikkeling.

Tenslotte staat in paragraaf 2.4 het derde onderdeel van het duurzaamheidsvraagstuk centraal: de mate waarin het streven naar welvaart in eigen land die welvaart in andere landen beïnvloedt. Hierbij is vooral het beslag op natuurlijke

hulpbronnen elders in de wereld van groot belang. Ook grensoverschrijdende milieuproblemen zoals klimaatverandering komen hierbij aan de orde.

2.1 Belangrijkste bevindingen¹⁾

Om zicht te krijgen op de mate van duurzame ontwikkeling wordt zowel de huidige kwaliteit van leven bekeken, als de beschikbare hulpbronnen voor de toekomstige generaties en de effecten die ons welvaartstreven heeft op andere delen van de wereld. In het navolgend overzicht (2.1.1) staan de scores op indicatoren voor de thema's in de drie aspecten van duurzaamheid. Elk aspect kent een eigen hoofdindeling van thema's. In kolom 1 staat in cirkeldiagrammen voor elke themagroep aangegeven welk deel van de indicatoren sinds 2000 een overwegend positieve (groen) dan wel neutrale (geel) of negatieve (rood) ontwikkeling had. 'Positief' betekent hier dat de duurzaamheid sinds 2000 significant is toegenomen.

De derde kolom vergelijkt de Nederlandse scores met die in de overige 27 lidstaten van de Europese Unie. Hierdoor kan snel worden bepaald hoe Nederland ervoor staat op de EU-ranglijst. Groen geeft aan dat Nederland bij de negen best scorende EU-lidstaten hoort, rood betekent dat Nederland bij de negen slechtst scorende lidstaten hoort en geel dat Nederland hier tussenin zit.²⁾ Bij grijs zijn er geen internationaal vergelijkbare data beschikbaar. Van de scores in 2.1.1 kan dus op een algemeen niveau worden afgelezen hoe het met de ontwikkeling van onze kwaliteit van leven in het 'hier en nu' gesteld is en of er mogelijk sprake is van afwentelingen naar toekomstige generaties ('later'), of naar andere landen ('elders'). De scores voor 2014 worden steeds vergeleken met de uitkomsten zoals die in de Monitor Duurzaam Nederland van 2011 werden gerapporteerd.

¹⁾ Onlangs is een belangrijke revisie van de nationale rekeningencijfers doorgevoerd (SNA 2010). Voor de tijdreeksen is van deze herziene cijfers gebruik gemaakt. Helaas moest voor de EU-28 vergelijking gebruik worden gemaakt van de niet-gereviseerde cijfers, simpelweg omdat veel Europese landen hun cijfers nog niet gereviseerd hebben. Bij een volgende update van de cijfers, zal ook de EU-vergelijking plaatsvinden op basis van de herziene cijfers.

²⁾ Indien er geen data zijn voor alle 28 EU-landen dan wordt de bovenste 1/3, middelste en onderste 1/3 van de wel beschikbare landen gerangschikt. Over het algemeen is de bepaling of trends dan wel 'groen', 'rood' of 'geel' zijn bepaald aan de hand van jaarlijkse reeksen. Deze staan in Annex in tabel B1 vermeld. De methodiek waarmee is bepaald of trends significant stijgend dan wel dalend zijn, is eveneens uiteengezet in de Annex. In een aantal gevallen, vooral voor indicatoren in het sociaal-maatschappelijk domein, zijn slechts enkele puntschattingen voor handen. In die gevallen kon geen formele trendberekening worden uitgevoerd.

2.1.1 Scores op indicatoren voor de thema's in de drie aspecten van duurzaamheid

- trend met negatief effect op duurzaamheid, of lage internationale positie
- neutraal of onbekend effect van trend op duurzaamheid, of gemiddelde/ gelijkblijvende internationale positie
- trend met positief effect op duurzaamheid, of hoge internationale positie
- geen data beschikbaar voor vergelijking met andere EU landen

Noot: Elk cirkeldiagram is opgebouwd uit een aantal indicatoren (zie hoofdstuk 2 en de Annex). Het aantal indicatoren is niet voor alle cirkels gelijk. Elke indicator krijgt een kleur: rood, geel, groen of grijs (zie legenda). De kleuren geven overigens geen inzicht in de grootte van verschillen tussen landen.

Hier en nu

Onze kwaliteit van leven is naar Europese maatstaven zeer hoog. Vanaf 2000 is ze op zijn minst stabiel gebleven en wat materiële welvaart betreft zelfs toegenomen. Opvallend is dat burgers vooral die kwaliteitsaspecten positief duiden die hen persoonlijk betreffen, zoals hun gezondheid en onderwijsniveau.

In vergelijking met de Duurzaamheidsmeting in 2011 valt op dat voor wat betreft de persoonlijke kenmerken het aantal indicatoren in het 'groen' met één is toegenomen. Daartegenover staat dat er twee indicatoren die betrekking hebben op de economische leefsituatie van mensen naar 'rood' zijn verschoven. Hierdoor is het percentage van indicatoren die een negatieve score vanuit een duurzaamheidsoptiek geven, in de periode 2011–2014 van 8 procent naar 23 procent toegenomen.

Ook bij de omgevingskenmerken zijn er in de laatste drie jaren verschuivingen te zien. Het aantal indicatoren met een groene aanduiding is zelfs van 7 procent tot 29 procent toegenomen. De enige beduidende verslechtering in dit domein betreft de onveiligheidsgevoelens van burgers. In de vorige monitor lieten deze nog geen duidelijke trend zien over de periode vanaf 2000, nu is de trend duidelijk negatief. Burgers voelen zich in de loop van de jaren significant onveiliger. Ook op de Europese ranglijst scoort Nederland voor wat betreft de omgevingskenmerken een stuk beter. Verkeerde Nederland in 2011 nog met drie indicatoren in de onderste regionen, nu is dat nog slechts met eentje het geval (het oppervlakte aan natuurgebieden in Nederland).

Later

Er zijn aanwijzingen dat de kwaliteit van leven in het hier en nu wordt vormgegeven op een manier die het de volgende generaties moeilijker maakt om welvaart te genereren. Bij natuurlijk kapitaal staat iets minder dan 40 procent van de indicatoren in het rood, bij menselijk kapitaal een kwart. Daar blijkt dat in een fors aantal gevallen de voorraad aan hulpbronnen niet langer stijgt of zelfs daalt. Bij het sociaal kapitaal is nauwelijks verandering te zien, waarbij aangetekend moet worden dat het niveau hoog is. Alleen in het economische domein laten de kapitaal-indicatoren een volledig positieve trend zien. Hierbij past echter wel de kanttekening dat de vergrijzing ons land voor uitdagingen stelt. Verder heeft de kredietcrisis de economische groei afgeremd en de overheidsschuld fors doen toenemen.

Een vergelijking met de meting van 2011 leert dat in de categorie natuurlijk kapitaal niet alleen de bodemkwaliteit een gunstige ontwikkeling in de periode vanaf 2000 laat zien, maar dat nu ook voor de luchtkwaliteit een positieve trend kan worden geconstateerd. Voor het menselijk kapitaal zijn de trendmatige ontwikkelingen sinds 2000 nauwelijks gewijzigd, maar wel valt op dat waar in 2011 alleen het aantal gewerkte uren per persoon in Nederland tot de laagste in de EU behoorde, voor 2014 ook het opleidingsniveau in vergelijking met

andere EU landen laag scoort. Bij sociaal kapitaal kan een verbetering van de situatie worden geconstateerd. Scoorde in 2011 geen enkele indicator 'groen', nu blijkt dat het gegeneraliseerd vertrouwen in 2012 hoger scoort dan in 2002 het geval was. Daarnaast kan worden opgemerkt dat de problematiek omtrent discriminatiegevoelens, waarop Nederland in EU-verband in 2011 nog slecht scoorde, een stuk is verbeterd. Nederland behoort op dit punt nu tot de middenmoot in de EU-28. Voor economisch kapitaal is de situatie nagenoeg ongewijzigd. Zowel voor wat betreft de ontwikkelingen door de tijd heen, als voor de plaatsing op de EU-ranglijst zijn geen grote verschuivingen opgetreden.

Elders

Vergeleken met andere EU-landen legt ons land een relatief groot beslag op de natuurlijke hulpbronnen elders in de wereld, vooral in ontwikkelingslanden. Dit beslag is het afgelopen decennium toegenomen, zoals we afleiden uit onder meer de toegenomen invoer van biomassa en grondstoffen. Het voorzien in onze materiële behoeften heeft als negatieve bijeffecten verlies aan mondiale biodiversiteit en de uitstoot van emissies, waaronder broeikasgassen. Daar tegenover staat dat opbrengsten van de exporten bij kunnen dragen aan de welvaart in de exporterende landen. Ook geeft Nederland relatief veel geld uit aan ontwikkelingssamenwerking.

De scores in de 'elders' dimensie laten voor wat betreft de vergelijking tussen de metingen voor 2011 en 2014 een gemengd beeld zien. De trendmatige ontwikkeling vanaf 2000 laat een lichte verslechtering zien. Liet in 2011 alleen de emissiehandelsbalans een negatieve trend zien, nu is ook de invoer van mineralen rood gekleurd. In een Europees vergelijkend perspectief doet Nederland het echter juist iets beter. Nam Nederland in 2011 voor de invoer van zowel energie, mineralen als biomassa een plaats onderaan de EU ranglijst in, voor 2013 is de situatie iets verbeterd. In de categorie 'handel en hulp' zijn de scores tussen 2011 en 2013 vrij stabiel gebleven. Wel kan worden aangetekend dat de carbon footprint, ofwel de hoeveelheid broeikasgassen die in het buitenland wordt uitgestoten in de productie van goederen die vervolgens door Nederland worden geïmporteerd, een negatieve score laat zien. Vooral de hoeveelheid koolstofdioxide en methaan die ten behoeve van Nederlandse consumptie in het buitenland is uitgestoten, is de laatste jaren toegenomen.

2.2 Kwaliteit van leven

De eerste pijler onder het duurzaamheidsbegrip wordt gevormd door de kwaliteit van leven in het hier en nu. Maar waar wordt deze kwaliteit van leven nu precies door bepaald?

Materiële welvaart en welzijn als kernindicatoren

In de Monitor Duurzaam Nederland zijn materiële welvaart en welzijn kernindicatoren voor het meten van de kwaliteit van leven in het hier en nu. In de gangbare economische analyses wordt voor het meten van materiële welvaart vaak het bruto binnenlands product (bbp) als maatstaf gebruikt. In deze monitor worden de consumptieve bestedingen als indicator voor materiële welvaart gehanteerd. De monitor gebruikt de zelfgerapporteerde tevredenheid van burgers met hun bestaan als indicator voor welzijn. Het is interessant om na te gaan hoe de ontwikkeling van de materiële welvaart zich verhoudt tot de ontwikkeling van het welzijn.

Kwaliteit van leven: hoog en stabiel

Het dashboard kwaliteit van leven (zie 2.2.1 Dashboard 1) opent met de materiële welvaart en de tevredenheid van mensen met hun bestaan. Vergeleken met andere Europese landen is de materiële welvaart hoog en wordt de levenskwaliteit als goed ervaren. Daarbij zijn de scores voor veel indicatoren stabiel. Op een fors aantal maatschappelijke terreinen hebben Nederlanders hun zaken goed voor elkaar, niet alleen in objectieve zin, maar ook volgens hun eigen opvatting en beleving.

Vergeleken met de duurzaamheidsmeting in 2011 blijkt dat de reistijd woon-werkverkeer nog steeds een zorgpunt is. Deze reistijd neemt vanaf 2000 beduidend toe. Maar in 2014 zijn er twee categorieën die in de vorige meting nog voldoende tot goed scoorden, maar waarover mensen nu negatief zijn, te weten de 'eigen financiële situatie' en de 'langdurige werkloosheid'. Het mag geen verbazing wekken dat deze twee indicatoren behorend bij het thema 'bestaanszekerheid', juist in deze tijden van recessie rood zijn gekleurd. Opvallend is ook dat

de hoge scores qua levenskwaliteit die Nederland in 2011 noteerde, nu een stuk minder domineren. In de huidige meting staat 38 procent van de indicatoren in de top van de EU-28 ranglijst, terwijl dat in 2011 in veel sterkere mate, namelijk in bijna tweederde van de gevallen, zo was.

Persoonlijke kenmerken versus leefomgeving

Worden de scores wat nauwkeuriger bekeken, dan valt een aantal zaken op. Met name de scores in de trend sinds 2000 op het gebied van de persoonlijke kenmerken zijn positief. Bij 46 procent van de indicatoren voor persoonlijke kenmerken is een stijging van de kwaliteit van leven te bespeuren, tegen slechts 29 procent van de indicatoren in het geval van de omgevingskenmerken. Overigens is er bij de omgevingskenmerken wel een beduidende verbetering opgetreden. Scoorde in 2011 slechts één indicator 'groen' (te weten de inkomensongelijkheid tussen mannen en vrouwen), nu laten ook 'slachtofferschap van misdaad', 'gegeneraliseerd vertrouwen' en 'stedelijke blootstelling aan fijnstof' vanaf 2000 positieve ontwikkelingen vanuit duurzaamheidsoptiek zien.

Het verschil is minder uitgesproken bij de Europese ranglijst. Bij 5 van de 11 beschikbare indicatoren van de persoonlijke kenmerken staat Nederland in de top van de EU-28 ranglijst; bij de omgevingskenmerken is dit het geval bij 9 van de 14 indicatoren.

Grafiek 2.2.2 laat zien dat waar de consumptie per hoofd tussen 2003 en 2013 iets is toegenomen, de cijfers omtrent tevredenheid vooral vanaf 2008 behoorlijk zijn gedaald. Dit bevestigt het idee dat de mate waarin mensen tevreden zijn met hun bestaan, niet simpel een afgeleide is van hun consumptie. Ook al vormen consumptieve bestedingen een belangrijke component in de welvaartsbeleving van mensen, er zijn duidelijk ook andere factoren in het spel die het subjectief welzijn van burgers bepalen.

2.2.1 Dashboard 1 Kwaliteit van leven

Thema	Indicator	Trend sinds 2000	Positie van Nederland in vergelijking met Europa
Welzijn en materiële welvaart			
Welzijn	Tevredenheid met het leven	geel	groen
Materiële welvaart	Consumptieve bestedingen	groen	groen
Persoonlijke kenmerken			
Gezondheid	Zelfgerapporteerde gezondheid	geel	groen
	Gezonde levensverwachting vrouwen	groen	geel
Wonen	Tevredenheid met woning	groen	groen
	Kwaliteit van woningen	geel	geel
Opleiding	Tevredenheid met opleiding	groen	geel
	Opleidingsniveau	groen	rood
Vrije tijd	Tevredenheid over vrije tijd	groen	groen
	Vrije tijd	groen	grijs
Mobiliteit	Files zijn een persoonlijk probleem	geel	grijs
	Reistijd woon-werkverkeer	rood	rood
Bestaanszekerheid	Eigen financiële situatie	rood	geel
	Structurele werkloosheid	rood	groen
Pensioenen	Pensioenen	geel	groen
Omgevingskenmerken			
Veiligheid	Onveiligheidsgevoelens	rood	groen
	Slachtofferschap van misdaad	groen	geel
Ongelijkheid	Tevredenheid over inkomensongelijkheid	geel	groen
	Inkomensongelijkheid	geel	groen
	Inkomensongelijkheid man/vrouw	groen	geel
Sociale participatie en vertrouwen	Gegeneraliseerd vertrouwen	groen	groen
	Discriminatiegevoelens	geel	geel
	Contact met familie, vrienden en collega's	geel	groen
	Vrijwilligerswerk	geel	groen
Instituties	Vertrouwen in instituties	geel	groen
	Opkomst verkiezingen	geel	groen
Natuur	Tevredenheid over groene ruimte	geel	groen
	Natuurgebieden	geel	rood
Luchtkwaliteit	Stedelijke blootstelling aan fijnstof	groen	geel

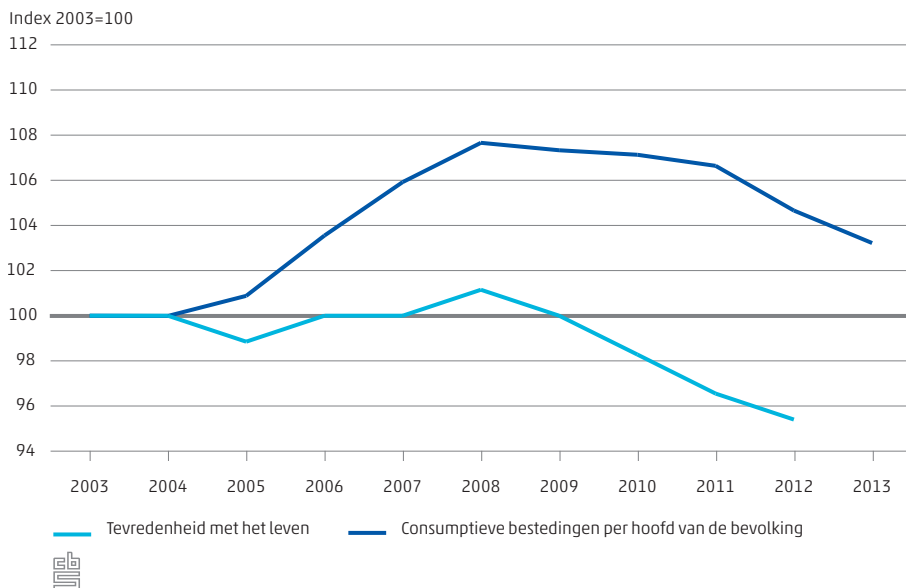
■ trend met negatief effect op duurzaamheid, of lage internationale positie.

■ neutraal of onbekend effect van trend op duurzaamheid, of gemiddelde/gelijkblijvende internationale positie.

■ trend met positief effect op duurzaamheid, of hoge internationale positie.

■ geen data beschikbaar voor vergelijking met andere EU-landen.

2.2.2 Tevredenheid met het leven en consumptie

2.3 Hulpbronnen

Cruciaal in het duurzaamheidsdebat is het zogenaamde inter-generatieve perspectief. De centrale vraag hierbij is of de huidige generatie voldoende hulpbronnen aan volgende generaties nalaat zodat ook zij een aanvaardbare kwaliteit van leven kunnen realiseren. Over deze hulpbronnen wordt gesproken in termen van kapitaal. Aanvankelijk werd het begrip 'kapitaal' hierbij strikt economisch opgevat en bleef het beperkt tot zaken als machines en werktuigen, infrastructuur en gebouwen. Gaandeweg is dit uitgebreid met menselijk kapitaal (kwaliteit van arbeid in termen van scholingsgraad en gezondheid), natuurlijk kapitaal (grondstofvoorraden, ecosystemen) en meer recentelijk ook sociaal kapitaal (de kwaliteit van sociaal-maatschappelijke verbanden). Ontwikkelingen van deze vier kapitaalvormen zijn van essentieel belang voor de mogelijkheden op welvaartverwerving door latere generaties. Hiervan geeft 2.3.1 Dashboard 2 een overzicht.

2.3.1 Dashboard 2 Hulpbronnen

Thema	Indicator	Trend sinds 2000	Positie van Nederland in vergelijking met Europa
Natuurlijk kapitaal			
Land	Oppervlakte per persoon	rood	rood
Natuur	Biodiversiteit	geel	grijs
	Biodiversiteitsvoetafdruk	geel	grijs
Klimaat	Historische CO ₂ -emissies	rood	rood
Energie	Energiereserves	rood	geel
Bodemkwaliteit	Fosforoverschot bodem	groen	rood
Waterkwaliteit	Kwaliteit oppervlaktewater	geel	rood
Luchtkwaliteit	Stedelijke blootstelling aan fijnstof	groen	geel
Menselijk kapitaal			
Arbeid	Beroepsbevolking	groen	groen
	Gewerkte uren	rood	rood
Gezondheid	Gezonde levensverwachting	groen	geel
Opleiding	Opleidingsniveau	groen	rood
Sociaal kapitaal			
Sociale participatie en vertrouwen	Gegeneraliseerd vertrouwen	groen	groen
	Discriminatiegevoelens	geel	geel
Instituties	Vertrouwen in instituties	geel	groen
Economisch kapitaal			
Fysiek kapitaal	Fysieke kapitaalgoederenvoorraad	groen	grijs
Kennis	Kenniskapitaalgoederenvoorraad	groen	grijs
Schuld	Netto financiële positie t.o.v. buitenland	groen	groen

- trend met negatief effect op duurzaamheid, of lage internationale positie.
- neutraal of onbekend effect van trend op duurzaamheid, of gemiddelde/gelijkblijvende internationale positie.
- trend met positief effect op duurzaamheid, of hoge internationale positie.
- geen data beschikbaar voor vergelijking met andere EU-landen.

Natuurlijk kapitaal: hoge bevolkingsdichtheid zet milieu onder druk

Van de vier kapitaalvormen staat het behoud van natuurlijk kapitaal er in Nederland het slechtste voor. Doordat Nederland één van de dichtstbevolkte landen ter wereld is, met een relatief hoog welvaartsniveau en relatief veel vee, auto's en zware industrie, is door de jaren heen al flink ingeteerd op de natuurlijke hulpbronnen.

Door de mens is in Nederland al veel land in gebruik genomen voor landbouw, wonen, werken en infrastructuur. Door de groei van de bevolking en de economie neemt de behoefte aan ruimte voor wonen en werken nog steeds toe. Vooral

door deze ruimtelijke druk staan de hoeveelheid natuur en de biodiversiteit in Nederland verder onder druk. De oorspronkelijke biodiversiteit, de verscheidenheid in soorten, ecosystemen en genen, is in Nederland al voor 84 procent verloren gegaan. De achteruitgang van de biodiversiteit is in Nederland de laatste jaren afgeremd en laat recentelijk zelfs een lichte verbetering zien.

De trends voor energie en klimaat zijn overwegend negatief. Zo zullen de Nederlandse aardgasreserves bij het huidige exploitatietempo over ongeveer twintig jaar op zijn. Het aandeel duurzame energie in Nederland groeit de laatste jaren weliswaar snel, maar is nog steeds laag vergeleken bij andere Europese landen. Bovendien kent Nederland hoge CO₂-emissies in vergelijking met andere Europese landen. Dit kan voor een deel worden verklaard door de energie-intensieve structuur van de Nederlandse economie. De Nederlandse industrie is in vergelijking met Europese concurrenten echter wel redelijk energie-efficiënt. De economische teruggang sinds 2008 heeft hierin zeker een rol gespeeld. De dalende trend van broeikasgasemissies sinds 2000 is eveneens een positieve ontwikkeling. Uiteraard is de indicator 'historische CO₂ emissies' rood gekleurd. Deze cijfers geven aan de totale hoeveelheid CO₂ die sinds het midden van de negentiende eeuw – het begin van de eerste industriële revolutie in Nederland – is uitgestoten. Deze indicator geeft aan welke schade het proces van economische groei aan de atmosfeer heeft toegebracht.

Bij het natuurlijk kapitaal in Nederland is het met de kwaliteit van bodem, water en lucht het beste gesteld als we naar de ontwikkelingen vanaf 2000 tot 2012/3 kijken. Sinds 1985 is de milieudruk voor de meeste milieuproblemen aanzienlijk verminderd, waardoor de kwaliteit van de bodem, het water en de lucht is verbeterd. Toch geldt ook hier dat, ondanks de verbeteringen, de kwaliteit van bodem en water in Nederland naar Europese maatstaven niet goed mag worden genoemd. Gezien de hoge bevolkingsdichtheid van Nederland en het intensieve gebruik van de omgeving door de landbouw, de industrie en het verkeer is de situatie overigens niet gemakkelijk te veranderen. In vergelijking met de uitkomst van de Monitor Duurzaam Nederland 2011 valt op dat in dat jaar alleen de bodemkwaliteit een verbetering in de loop van de jaren vanaf 2000 te zien gaf. In de meting voor 2014 kan daarnaast ook een positieve ontwikkeling voor de stedelijke blootstelling aan fijnstof worden waargenomen.

Menselijk kapitaal: hoge participatie, weinig uren

De ontwikkelingen in het menselijk kapitaal zijn sinds 2000 overwegend positief. In 2013 Alleen het aantal gewerkte uren en de kwaliteit van het onderwijs staan

onder druk. Op termijn kan dit een negatief effect hebben op onze materiële welvaart. Hier staat wel tegenover dat de gemiddelde Nederlander over steeds meer vrije tijd beschikt (zie 2.2.1 Dashboard 1).

De levensverwachting bij geboorte is in Nederland sinds 1950 voor mannen met 13 procent en voor vrouwen met 14,4 procent toegenomen. De levensverwachting voor mannen is een van de hoogste in de Europese Unie; gemiddeld leeft de Nederlandse man ongeveer twee jaar langer dan de gemiddelde man in de EU-28. Vrouwen leven in Nederland gemiddeld een paar jaar langer dan mannen. De levensverwachting voor Nederlandse vrouwen is binnen de EU echter niet hoger dan gemiddeld. Het aantal gezonde levensjaren van Nederlanders bedraagt gemiddeld 64.

In Nederland worden naar verhouding weinig uren gewerkt. De gemiddelde werktijd per werkende is tussen 2000 en 2013 verder gedaald, van 31,8 naar 30,0 uur per week. Naast een laag aantal uren per voltijdsbaan is het hoge aandeel deeltijdarbeid een belangrijke reden voor de geringe arbeidsduur. In geen enkel land wordt zoveel in deeltijd gewerkt als in Nederland. Tegenover het geringe aantal uren staat een hoog percentage deelnemers aan het arbeidsproces. In Nederland wordt het werk buiten de deur meer dan elders gelijkmatig verdeeld over de bevolking, vooral over de seksen. Per saldo is het aantal gewerkte uren *per hoofd van de bevolking* gemiddeld gelijk aan dat in de EU. In Nederland ligt dit aantal al jaren op ongeveer hetzelfde niveau. Net als in andere Westerse landen zal het aantal gewerkte uren per hoofd de komende jaren wel onder druk komen te staan als gevolg van de vergrijzing. De groei van de beroepsbevolking is de laatste jaren tot stilstand gekomen.

Samen met het aantal gewerkte uren per hoofd van de bevolking is de arbeidsproductiviteit bepalend voor de materiële welvaart. Een voortgaande groei van de materiële welvaart zal de komende decennia vooral moeten komen uit een toename van de arbeidsproductiviteit. Hiervoor is onderwijs cruciaal. Onderzoek laat zien dat een jaar onderwijs voor een individu gemiddeld leidt tot 5 à 15 procent meer loon over de hele beroepsloopbaan. Dit loonverschil is vooral een weerspiegeling van de hogere productiviteit van hogergeschoolden. Daarnaast zijn er volop aanwijzingen dat onderwijs ook niet-financiële opbrengsten heeft, zoals een betere gezondheid. Sinds 2000 is het opleidingsniveau, gemeten in onderwijsjaren, in Nederland gestaag gestegen. Wel is de toename, gemeten aan de hand van het percentage personen met hoger middelbaar onderwijs, het afgelopen decennium enigszins gedaald. De schooluitval was in Nederland behoorlijk hoog, maar is inmiddels teruggedrongen van 15 procent in 2000 naar 9 procent in 2013. Daarentegen daalt de kwaliteit van zowel het primair onderwijs

als het voortgezet onderwijs, afgemeten aan de scores van Nederlandse leerlingen in internationaal vergelijkbare toetsen.

De ontwikkeling van het menselijk kapitaal verloopt langs de lijnen van geleidelijkheid. De scores voor 2014 zijn nagenoeg gelijk aan die van 2011. Verschil is wel dat Nederland nu niet alleen voor het aantal 'gewerkte uren', maar in 2014 daarnaast ook voor wat betreft 'opleidingsniveau' laag scoort op de ranglijst van de EU-28 (in 2011 nam Nederland hier nog een middenpositie in).

Sociaal kapitaal: 'high-trust society'

Sinds 2000 is het sociaal kapitaal in Nederland overwegend gelijk gebleven. Op onderdelen is het zelfs gestegen. Het vertrouwen is in het algemeen hoog. Wel voelt een behoorlijk aantal Nederlanders zich gediscrimineerd.

Het 'gegeneraliseerde vertrouwen', ofwel het vertrouwen dat mensen in (onbekende) anderen hebben is in Nederland verhoudingsgewijs hoog. Dit geldt ook voor het vertrouwen dat mensen hebben in maatschappelijke en politieke instituties zoals de politie en het parlement. Samen met de Scandinavische landen mag Nederland tot de *high-trust societies* worden gerekend. Hier staat tegenover dat iets meer dan 7 procent van de Nederlanders zich gediscrimineerd voelt.

Op het gebied van sociaal kapitaal staat het er momenteel goed voor. Door de positieve ontwikkeling in de laatste jaren, is het 'gegeneraliseerd vertrouwen' in 2012 groter dan in 2002 het geval was. Daarnaast staat Nederland op het gebied van 'discriminatiegevoel' niet meer in de onderste regionen van de EU ranglijst, maar wordt in 2014 een middenpositie ingenomen.

Economisch kapitaal: overwegend positief

Het economisch kapitaal is in Nederland vanaf 2000 toegenomen. De voorraad van fysieke kapitaalgoederen is de afgelopen tien jaar voortdurend gegroeid. Hierbij geldt overigens niet direct: 'meer is beter'. De optimale voorraad in een gegeven jaar is moeilijk aan te geven. Hij wordt bepaald door de relatieve prijs van kapitaalgoederen ten opzicht van de productiefactor arbeid. Bij deze prijsverhouding hoort een optimale verhouding van ingezette arbeid en kapitaal. Naar verwachting zal door de vergrijzing de relatieve prijs van arbeid de komende jaren toenemen. Dit zal hoogstwaarschijnlijk leiden tot een verhoogde inzet van kapitaalgoederen. De investeringen in vaste activa schommelen de laatste

decennia rond de 20 procent van het bbp. De afgelopen jaren was er gedurende de kredietcrisis wel een afname: van 20,9 procent in 2008 tot 18,5 procent in 2013.

Kennisontwikkeling is een belangrijke factor voor duurzame groei. Deze staat aan de basis van de groei van onze materiële welvaart en is tevens onontbeerlijk voor het vinden van alternatieve energiebronnen en schonere productieprocessen. De kenniseconomie heeft de afgelopen vijftig jaar een hoge vlucht genomen, maar na 1995 is het groeitempo wel wat afgenomen. De investeringen in R&D blijven vrijwel constant op 1,8 procent van het bbp steken. Hiermee is Nederland binnen de Europese Unie een middenmoter. Daarbij heeft de EU zich ten doel gesteld dat de R&D-uitgaven in 2010 op 3 procent van het bbp moeten liggen. Deze doelstelling wordt bij lange na niet gehaald. De relatief lage R&D-intensiteit van Nederland wordt voor 60 procent verklaard uit de economische structuur: bedrijfstakken die veel R&D vergen zijn hier relatief klein. Innovaties in bijvoorbeeld de dienstensector worden niet tot R&D gerekend. Overigens worden vanuit Nederland relatief veel octrooien aangevraagd. Voor het overgrote deel zijn deze afkomstig van in Nederland gevestigde multinationals.

In het kader van de financiële houdbaarheid is ook de netto financiële positie van Nederland ten opzichte van het buitenland van belang. Deze wordt gemeten als het aandeel van het saldo van vorderingen en schulden in het bbp. Evenals bij de overheidsschuld het geval is, kunnen ook schulden ten opzichte van het buitenland niet eindeloos blijven oplopen. De financiële basis dient gezond en stabiel te zijn, wil een samenleving een voldoende kwaliteit van leven over de langere termijn kunnen genereren. Recentelijk heeft het CBS in het kader van een revisie het netto externe vermogen voor het jaar 2010 bijgesteld in neerwaartse richting. Deze nieuwe reeks laat zien dat bovengenoemd saldo in 2000 sterk negatief was, te weten -66,5 procent. In 2009 was er vrijwel sprake van evenwicht (0,2 procent), terwijl de laatste jaren sprake is van een groeiend overschot. In 2013 bedroeg het saldo van vorderingen en schulden 44,9 procent van het bbp.

Afgaande op de EMU-schuld en het EMU-saldo waren de overheidsfinanciën vóór de kredietcrisis behoorlijk op orde. In 2007 had Nederland een licht overschot op de begroting en bedroeg de schuld 38 procent van het bbp. Met deze cijfers stak Nederland gunstig af binnen Europa: alleen in de Scandinavische landen waren de overheidsfinanciën nog gezonder. Door de kredietcrisis moest de Nederlandse overheid echter stevig interveniëren in het bankwezen, terwijl de inkomsten terugliepen. Momenteel voldoet Nederland weer aan de EMU-criteria voor wat betreft het overheidstekort. In 2013 bedraagt de overheidsschuld 73,5 procent van het bbp.

2.4 Nederland in de wereld

De invloed van het Nederlandse welvaartsstreven op de rest van de wereld is het derde aspect van duurzaamheid dat wordt belicht. Een nadere bespiegeling hierover is op zijn plaats, alleen al omdat Nederland geen eiland in de wereld is. Onze economie is op tal van manieren met de buitenwereld verbonden. Het gedrag van Nederlandse producenten en consumenten heeft dan ook een weerslag over de nationale grenzen heen. Natuurlijk kan worden opgemerkt dat Nederland maar een klein land is en daarom slechts een geringe bijdrage aan de mondiale duurzaamheidsproblemen levert. In absolute zin is dit ook zo. Maar wanneer de druk op het milieu per hoofd van de bevolking wordt gezien, is dit zeker niet het geval. Dan blijkt Nederland een betrekkelijk grote bijdrage aan een aantal duurzaamheidsproblemen te leveren. Dit heeft vooral te maken met het hoge productie- en consumptieniveau in Nederland.

2.4.1 Dashboard 3 Nederland in de wereld

Thema	Indicator	Trend sinds 2000	Positie van Nederland in vergelijking met Europa
Milieu en grondstoffen			
Energie	Invoer energie	groen	geel
Grondstoffen	Invoer mineralen	rood	rood
	Invoer biomassa	geel	rood
Handel	Emissiehandelsbalans	rood	grijs
Handel en hulp			
Hulp	Ontwikkelingshulp	geel	groen
	Overdrachten	groen	groen
Handel	Totale invoer uit LDC's	groen	groen
	Invoer energie uit LDC's	rood	rood
	Invoer mineralen uit LDC's	rood	rood
	Invoer biomassa uit LDC's	geel	rood
	Carbon footprint van NL consumptie a.g.v. import	rood	grijs

- trend met negatief effect op duurzaamheid, of lage internationale positie.
- neutraal of onbekend effect van trend op duurzaamheid, of gemiddelde/gelijkblijvende internationale positie.
- trend met positief effect op duurzaamheid, of hoge internationale positie.
- geen data beschikbaar voor vergelijking met andere EU-landen.

Het dashboard 'Nederland in de wereld' brengt een aantal onderdelen van dit aspect in kaart (zie 2.4.1 Dashboard 3). Zo wordt weergegeven in hoeverre de economische groei in Nederland gepaard gaat met een toename van de importen

van natuurlijk kapitaal in de vorm van mineralen, energie en biomassa. Ook laat het dashboard zien in hoeverre er ten behoeve van Nederlandse importen elders broeikasgassen worden uitgestoten. Dit gebeurt aan de hand van een zogenaamde 'emissie-handelsbalans'. Uiteraard vormen de fysieke stromen en de door Nederland veroorzaakte buitenlandse emissies slechts één kant van de handelsmedaille: naast een negatief effect op het natuurlijke kapitaal elders betekent internationale handel immers ook meer inkomsten voor het exporterende land, waardoor de kwaliteit van leven daar kan toenemen.

Behalve milieu- en grondstoffen-indicatoren bevat het dashboard ook een tweetal indicatoren dat een indruk geeft van de financiële overdrachten naar arme landen vanuit Nederland. Dit zijn het budget voor ontwikkelingssamenwerking en de overdrachten door migranten. Met ontwikkelingshulp tracht Nederland een bijdrage te leveren aan het proces van economische ontwikkeling en een vermindering van armoede. Daarmee draagt hulp bij aan het aspect van duurzaamheid dat in de Brundtland-definitie aangeduid wordt met 'het voorzien in de behoeften van de huidige generatie'.

Milieu en grondstoffen

Binnen de EU-28 behoort Nederland, in termen van invoer per hoofd van de bevolking, tot de grootste importeurs van natuurlijke hulpbronnen. Voor een juiste beoordeling dienen natuurlijk ook de exporten in ogenschouw te worden genomen. Zo wordt bijvoorbeeld een groot deel van de ingevoerde aardolie in bewerkte vorm weer geëxporteerd. In de mate waarin de verwerking van grondstoffen in Nederland efficiënter en duurzamer geschiedt dan in de landen waarnaar geëxporteerd wordt, is het beeld genuanceerder: dan wordt juist bijgedragen aan een ontwikkeling naar duurzaamheid. Vanzelfsprekend geldt ook het omgekeerde. Deze belangrijke aspecten van het gebruik van natuurlijk kapitaal zijn in dit dashboard nog niet verder uitgewerkt. Een en ander laat echter onverlet dat de invoer op zichzelf hoe dan ook bijdraagt aan de uitputting van de mondiale voorraden aan niet-vernieuwbare hulpbronnen en dikwijls ook schade toebrengt aan de mondiale biodiversiteit. De cijfers van de emissiehandelsbalans laten een negatieve ontwikkeling zien. Dit betekent dat de bijdrage van Nederland aan het klimaatprobleem steeds meer buiten de eigen landsgrenzen plaatsvindt.

Vergeleken met de situatie in 2011, is de situatie voor het thema 'natuurlijk kapitaal' iets verslechterd. Los van de emissiehandelsbalans, die in de vorige meting ook al een negatieve trend te zien gaf, is in 2013 de milieudruk op de rest van de wereld ook toegenomen voor wat betreft de invoer van mineralen. Op de

EU ranglijst presteert Nederland nu echter wel iets beter. In 2011 stond Nederland er voor wat betreft de invoer van zowel energie, mineralen als biomassa slecht voor en bezette de laagste posities op deze lijst. In 2014 behoort Nederland nu voor één van deze drie categorieën niet langer tot de slechtst presterende landen. Voor wat betreft de invoer van energie behoort Nederland nu, in per capita termen uiteraard, tot de middenmoot.

Handel en hulp

Het tweede deel van het dashboard richt zich specifiek op de relatie van Nederland met de ontwikkelingslanden, vooral ook omdat de Commissie Brundtland destijds deze thematiek zo centraal heeft gesteld in haar definitie van duurzaamheid. Sindsdien neemt 'global partnership' dan ook een belangrijke plaats in het duurzaamheidsdebat in. Voor zover het om financiële stromen tussen landen gaat, is het beeld van het dashboard neutraal tot positief. De omvang van de ontwikkelingshulp is vanaf 2000 stabiel en naar EU-maatstaven hoog. Op dit punt neemt Nederland een vierde plaats op de Europese ranglijst in. Ook stijgen de inkomensoverdrachten in de vorm van geldsommen die migranten aan familie en bekenden in hun land van herkomst overmaken. En ook hier kan worden geconstateerd dat deze bedragen in Nederland in vergelijking met die in de rest van de Europese Unie hoog te noemen zijn. In de praktijk fungeren deze overdrachten dikwijls als een effectieve vorm van armoedebestrijding. Vergeleken met de meting van 2011 is er weinig veranderd. Wel is de carbon footprint van de Nederlandse consumptie als gevolg van importen nu in het indicatorensysteem opgenomen. Deze indicator geeft door de tijd heen een negatieve trend weer. Als gevolg van Nederlandse consumptie is de milieudruk in de rest van de wereld, voor wat betreft de uitstoot van broeikasgassen, in de recente periode toegenomen.

Een laatste aspect van de relatie van Nederland met de ontwikkelingslanden betreft de sterk toegenomen handel. De totale invoer in euro's van Nederland uit dit deel van de wereld is vanaf 2000 sterk toegenomen, waarmee Nederland een hoge plek op de EU-28-ranglijst inneemt. Positief is dat met deze handel in de ontwikkelingslanden inkomen wordt gegenereerd, dat uiteindelijk geheel of gedeeltelijk ook weer in de economie kan worden geherinvesteerd.

Desondanks zijn ook enige kanttekeningen te plaatsen. Een deel van de groei van het invoervolume is een gevolg van de gestegen importen van natuurlijk kapitaal. Vooral veel Afrikaanse landen zijn sterk afhankelijk van de uitvoer van grondstoffen. De opbrengsten uit die exporten worden overwegend consumptief

besteed en komen dikwijls vooral een kleine elite ten goede. Bij hoge prijzen voor grondstoffen worden arbeid en kapitaal steeds meer ingezet in de exploitatie van de natuurlijke hulpbronnen. Dit draagt bij aan een eenzijdige economische structuur. In de literatuur wordt in dit verband gewezen op de zogenaamde 'resource curse'. Verder blijkt dat er een sterke relatie bestaat tussen enerzijds de mate waarin landen qua economische groei afhankelijk zijn van natuurlijke hulpbronnen, en anderzijds de mate van inkomensongelijkheid, corruptie en het optreden van sociaal-maatschappelijke spanningen. Het bestaan van een dergelijke 'resource curse' is overigens geen noodzakelijkheid. Botswana en Chili zijn voorbeelden van landen, waar de opbrengsten uit de uitvoer van natuurlijke hulpbronnen, aan brede lagen van de bevolking ten goede zijn gekomen.

Staat van de wereld

Duurzaamheid is in essentie een mondiaal vraagstuk. Tot nu toe zijn de Nederlandse ontwikkelingen steeds in een Europees vergelijkend kader geplaatst. In deze box wordt gekeken hoe de wereld in haar totaliteit er voor staat op het gebied van duurzaamheid. Als we kijken naar de materiële welvaart gemeten in termen van de finale consumptieve bestedingen, kan er worden geconcludeerd dat met name China, India en Rusland hun achterstand op de hoge inkomenslanden iets hebben kunnen inlopen. Bedroeg het consumptieniveau per inwoner in China in 1995 nog slechts 11 procent van het mondiale gemiddelde, in 2009 was dit aandeel al gestegen tot 23 procent. In 2013 is dit aandeel verder opgelopen tot 29 procent. Veel andere ontwikkelingslanden wisten echter niet aan te haken bij deze inhaalslag. De gemiddelde consumptie per hoofd van de bevolking ligt daar op een niveau van ongeveer 7 procent van het wereld-gemiddelde.

Minstens zo belangrijk als deze verschillen in materiële welvaart tussen regio's, is de spreiding ervan binnen die gebieden. Gegevens omtrent het aantal mensen dat moet leven van minder dan twee dollar per dag laten dat zien. De in de Monitor Duurzaam Nederland 2011 gepresenteerde armoedecijfers toonden aan dat het percentage mensen levend onder deze armoedegrens wereldwijd was gedaald van 59 procent in 1995 tot 47 procent in 2005. Deze daling was het sterkst in China (van 70 procent naar maar liefst 36 procent). Het aandeel van armen was in de ontwikkelingslanden echter zeer hoog (78-85 procent). De update van deze cijfers is voor 2010 slechts voor een paar regio's voorhanden. In China en Rusland is het aandeel van de bevolking dat beneden de armoedegrens leeft in de jaren 1995-2010 zeer sterk gedaald. Ook in India kan een daling worden geconstateerd, zij het dat deze minder sterk is dan in de andere twee landen. Een andere indicator die inzicht geeft in maatschappelijke ongelijkheid, is de

'Gender Inequality Index'. In grote delen van de wereld is de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen afgenomen, zij het dat deze vooral in India hoog blijft. Voor gezondheid wordt de levensverwachting vaak als indicator genomen. Deze neemt wereldwijd toe en vooral de ontwikkelingslanden laten hier een forse toename zien. Datzelfde geldt ook voor de toegang tot schoon water. Op het gebied van educatie staan de ontwikkelingslanden er daarentegen nog steeds slecht voor. Het aandeel analfabeten bedraagt wereldwijd ruim 16 procent. Dit aandeel is in de periode 2000–2010 licht gedaald. In de ontwikkelingslanden blijft het aandeel analfabeten zeer hoog en dit ligt met ca 40 procent meer dan twee keer boven het mondiale gemiddelde. Tenslotte kan een vergelijking worden gemaakt van internationale verschillen in institutionele kwaliteit, gemeten in termen van corruptie. De internationale verschillen zijn groot en hardnekkig. In de meeste hoge inkomenslanden komt verhoudingsgewijs weinig corruptie voor. In China en Rusland is dit niet het geval. Tenslotte is een vergelijking gemaakt van internationale verschillen in energieverbruik en CO₂-uitstoot. Uit de cijfers van de Monitor Duurzaam Nederland van 2011 bleek dat de hoeveelheid energie per eenheid productie in de periode 1995–2008 met 18 procent daalde. Deze ontwikkeling treedt wereldwijd op. Vooral in opkomende economieën als China en India daalde de energie-intensiteit met 30–40 procent. Deze cijfers duiden op een toenemende energie-efficiëntie van de productie. Deze trend heeft zich in de meest recente jaren voortgezet. De groeiende efficiëntie wordt evenwel teniet gedaan door de grote groei van vooral China. Indien de CO₂-uitstoot per hoofd van de bevolking wordt bekeken valt op dat deze in de hoge inkomenslanden weliswaar daalt (hoewel niet in Nederland), maar dat deze broeikasuitstoot mondiaal toeneemt. Deze groei wordt primair gedreven door de krachtige ontwikkeling van China.

2.4.2 Staat van de wereld

Thema/indicator		NL	EU	VS	Japan	China	India	Rusland	LDC's	Wereld
Bevolking										
populatie (miljoen)	1995	15,5	484,0	266,3	125,4	1204,9	955,8	148,1	584,8	5 698,0
	2013	16,8	506,7	316,1	127,3	1357,4	1252,1	143,5	898,3	7 124,5
populatie (% van de wereldbevolking)	1995	0,3	8,5	4,7	2,2	21,1	16,8	2,6	10,3	100,0
	2013	0,2	7,1	4,4	1,8	19,1	17,6	2,0	12,6	100,0
Tevredenheid met het leven										
geluksscore	1984	7,33 ⁷⁾	.	7,49	6,05 ⁹⁾	.	3,45 ⁹⁾	6,19 ¹⁰⁾	.	.
	2012	7,9	.	7,85 ⁸⁾	6,75 ⁸⁾	6,4 ⁵⁾	5,51 ⁸⁾	5,8	.	.
Materiële welvaart										
finale consumptieve bestedingen (per inwoner in 2005 US \$)	1995	23 527	17 865	28 631	24 344	493	351	2 302	288	4 630
	2013	28 819	22 749	37 591 ⁴⁾	28 986 ⁴⁾	1 799	822	5 709	387 ⁵⁾	588 ⁴⁾
Bestaanszekerheid										
armoede (% bevolking met inkomen <2 PPP \$ per dag)	1995	74,1	75,6 ⁶⁾	9,0 ⁷⁾	.	.
	2010	27,2 ⁵⁾	68,8	0,1 ⁵⁾	.	.
Gezondheid										
levensverwachting	1995	77,4	75,8	75,6	79,5	70,3	60,2	65,2	53,5	66,4
	2012	81,1	80,5	78,7	83,1	75,2	66,2	70,5	61,1	70,8
toegang schoon water	1995	100,0	98,7	98,6	100,0	73,7	75,5	94,1	51,4	79,2
	2012	100,0	99,9	99,2	100,0	91,9	92,6	97,0	66,6	89,3
Onderwijs										
analfabetisme (% van de bevolking)	2000	9,1	39,0 ¹⁾	0,6 ²⁾	46,0	18,1
	2010	4,9	37,2 ²⁾	0,3	41,3	15,7
Ongelijkheid										
Gender Inequality Index (GII)	2000	0,078	.	0,288 ⁶⁾	0,136	0,572	0,621 ⁶⁾	0,425	.	.
	2013	0,057	.	0,262	0,138	0,202	0,563	0,314	.	.
Instituties										
corruptie (corruption perceptions index)	2000	8,9	.	7,8	6,4	3,1	2,8	2,1	.	.
	2011	8,9	.	7,1	8,0	3,6	3,1	2,4	.	.
Klimaat										
CO ₂ -intensiteit (kg per eenheid bbp in 2005 US \$)	1995	0,3	0,4	0,6	0,3	3,6	2,1	3,2	0,5	0,7
	2012	0,3	0,3	0,4	0,3	2,2	1,6	1,9	0,5	0,6
CO ₂ -emissies (ton per inwoner)	1995	10,7	8,3	19,4	9,4	2,8	1,0	11,2	0,2	4,1
	2010	11,0	7,4	17,6	9,2	6,2	1,7	12,2	0,3	4,9
Energie										
Energie-intensiteit (kg olie-equivalent per 1000 \$ bbp in PPP 2005 US \$)	1995	138	.	197	127	346	190	358	.	.
	2012	110	.	134	101	202 ¹¹⁾	126 ¹¹⁾	227 ¹¹⁾	.	.

¹⁾ 2001. ⁵⁾ 2009. ⁹⁾ 1975.

²⁾ 2006. ⁶⁾ 2005. ¹⁰⁾ 1991.

³⁾ 2002. ⁷⁾ 1983. ¹¹⁾ 2011.

⁴⁾ 2012. ⁸⁾ 2007.